

Людмила Ковпак (Київ)

**ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ (1991-2006 рр.).
ПРОГРАМА ПОЛІПШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ РІКИ
ДНІПРО ТА ЯКОСТІ ПИТНОЇ ВОДИ**

Які ж існують найгостріші екологічні проблеми в Україні, які напрями національної екологічної політики, які є найпріоритетніші напрямки природоохоронної діяльності на національному рівні в Україні? Ю.Щербак – відомий письменник, громадський діяч, перший міністр охорони природи в незалежній Україні неодноразово у своїх виступах з особливою тривогою наголошував на існуванні трьох найголовніших екологічних проблем для України: 1) Чорнобиль; 2) проблема питної води, зокрема, проблема Дніпра; 3) екологічна криза в Донецько-Придніпровському промисловому регіоні¹. Названі проблеми були особливо загрозливими через те, що зумовлювали екологічно-демографічну кризу, адже збереження навколишнього природного середовища пов'язане із здоров'ям та добробутом громадян. Отже, найгострішою (після Чорнобиля) екологічною проблемою для України є стан Дніпра.

Про важливу роль води та водних ресурсів на Землі засвідчувало й те, що Доповідь про людський розвиток за 2006 рік, котрі щорічно готує Програма Організації Об'єднаних Націй (ПР ООН), була повністю присвячена питанню доступу населення різних країн до водних ресурсів. Експерти ООН зазначили, що на земній кулі достатньо води, щоб забезпечити потреби населення планети, однак при цьому понад 1 млрд. людей не мають доступу до чистої питної води, навіть не виключена ймовірність прикордонних конфліктів у майбутньому за водні ресурси. У Доповіді ООН за 2006 р. відзначалося, що Молдова, Румунія, Угорщина, Туркменістан і ще близько десяти країн світу понад 75 % своїх водних ресурсів отримували із зовнішніх джерел, а такі країни, як Азербайджан, Латвія, Словачія, Узбекистан і Україна отримували із-за кордону 50 % необхідної для них води.

Україна за запасами місцевих водних ресурсів – 1000 куб. метрів на людину – є однією з найменш забезпечених держав у Європі. Визначальним показником є такий: якщо водозабезпечення нижче 1000 куб. метрів на душу населення на рік, країна відчуває хронічний дефіцит води. Для порівняння: у Росії – 31 тис. куб. м на людину, у Швейцарії – 5,8, у США – 7,4, у Польщі – 1,6, у Франції – 2,9, у Швеції – 21,6, у Білорусі – 3,3 куб. м. Серед країн Європи Україна, а також Португалія та Греція мають найменші запаси питної води на душу населення. На одного європейського жителя у середньому припадає близько 5 тис. куб. м власних водних ресурсів². Отже, проблема питної води і водних ресурсів в Україні є гострою.

На території нашої держави більшість річок відноситься до басейнів Дніпра і Дністра та впадають у Чорне й Азовське моря. Серед річок є великі (Дніпро,

Дунай, Дністер, Південний Буг, Прип'ять, Десна та Сіверський Донець), середні (117 річок) та малі річки (їх понад 22 тис.), загальною протяжністю 170 тис. кілометрів. Також важливими ріками є Західний Буг, Тиса, Прут. В Україні міститься близько 22 тис. озер, а також є чимало підземних вод, придатних для пиття. В Україні нараховується також 748 водосховищ обсягом понад 1 млн. куб. м, а сумарний обсяг води в них становить 48,9 млрд. куб. м., хоча час показав, що водосховища виявилися надто дорогими, недостатньо ефективними, до того ж екологічно незбалансованими проектами. Ще у попередні десятиріччя з метою поліпшення водозабезпечення маловодних регіонів були споруджені канали – Північнокримський, Дніпро – Кривий-Ріг, Сіверський Донець – Донбас, Дніпро – Донбас, Інгулецький. У 90-ті – на початку 2000-х рр. спостерігалось суттєве зниження якості водних ресурсів в усіх річкових басейнах України.

Найбільшою водною артерією України є Дніпро, водні ресурси цієї ріки становлять близько 80 % їх обсягів в країні. Дніпро забезпечує водою 2/3 всієї території, 32 млн. жителів та 2/3 господарського потенціалу нашої держави.

Головна ріка країни Дніпро-Славутич опинилася у складному стані. Лише з території України в басейн Дніпра щороку скидалося понад 12 млрд. куб. м стічних вод, більшість з яких були забруднені сполуками азоту, нафтопродуктами, солями важких металів, пестицидами та іншими шкідливими речовинами. Великої шкоди завдало забруднення його радіонуклідами в результаті аварії на Чорнобильській АЕС. Більш як 1,2 тис. км дніпровських берегів розмиваються, в наслідок чого втрачено майже 8 тис. га земель³. Довгі роки нехтування екологічною обґрунтованістю призвело до перенасичення Дніпровського басейну промисловими гігантами з недосконалими технологіями та обладнанням. Ще з попередніх десятиліть була створена деформована структура виробництва з високою питомою вагою водоемних та екологічно шкідливих підприємств, передовсім чорної металургії, енергетики, машинобудування, зрошувального землеробства, хімічної галузі.

Забруднювачами дніпровської води були не лише промисловість, комунально-побутовий сектор, але й сільське господарство: через недбальство у збереженні мінеральних добрив, пестицидів, гербіцидів та порушення при внесенні їх в ґрунт, щорічно при випаданні опадів у річки змивалася з водою значна кількість хімічних речовин. Так, у 1994 р. лише аграрним сектором Полтавщини було скинуто у притоки Дніпра 175 тис. куб. м води, насиченої пестицидами, мінеральними добривами та стоками з тваринницьких ферм⁴.

Водні ресурси локалізовані по Україні нерівномірно, розташовуючись переважно на півночі та північному заході, тоді як на півдні їх не вистачало. Занепокоєння викликав і стан малих річок, в басейні котрих формується 60 % водних ресурсів. Так, щороку у водоймища України скидалося і потрапляло разом зі стоками приблизно 8 млн. т різних забруднюючих речовин. Приблизно 17 % населення України отримувало воду, що не відповідала санітарним

нормам. Багато раніше повноводних річок перетворювалися на болота, адже тривалий час малі ріки не розчищалися, замулювалися, заростали.

На початку 1992 р. Міністерство охорони природи України надіслало Звернення до Верховної Ради та Кабінету Міністрів про невідкладні заходи по оздоровленню екологічного становища в басейні Дніпра та по забезпеченню населення якісною питною водою. Президент України Л.Кравчук Указом від 14 квітня 1992 р. утворив Комісію з проблем екологічного стану ріки Дніпро та якості питної води, до складу якої увійшли працівники Академії наук, керівники ряду міністерств, народні депутати, представники громадських організацій. Комісія провела велику роботу з моніторингу стану водних ресурсів, а також з розробки комплексу заходів екологічного оздоровлення найдавнішої ріки України – Дніпра⁵.

27 лютого 1997 р. Верховна Рада розглянула і затвердила Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води. Програма запланована на 13 років: її перший етап розрахований до 2000 р., другий – до 2010 р. Щорічно на її втілення необхідно близько 200 млн. грн.⁶. Метою Національної програми є відновлення і забезпечення сталого функціонування екосистеми Дніпра, якісного водопостачання, екологічно безпечних умов життя населення, господарської діяльності й захисту водних ресурсів від забруднення та виснаження. Вперше в Україні розроблено та реалізується загальнодержавна екологічна програма, в основу якої покладено басейновий принцип вирішення завдань. Програму було розроблено з урахуванням світового досвіду розв'язання екологічних проблем значних водних об'єктів: Великих озер, басейнів річок Рейн, Темза, Сена тощо.

Виконання програми здійснювалося шляхом реалізації комплексу заходів організаційного, законодавчого, нормативно-методичного та інформаційного забезпечення, проведення науково-дослідних робіт з екологічного відродження басейну Дніпра, за рахунок об'єднання й активізації зусиль міністерств, відомств, обласних і міських адміністрацій, підприємств, громадських організацій, при залученні міжнародної технічної допомоги та інвестицій для відродження Дніпровської басейнової системи. Значною була кількість нових об'єктів, де велося природоохоронне будівництво, а також таких, де впорядковувалось існуюче водовідведення на об'єктах житлово-комунального господарства та інших галузей. Відповідно до Програми у водосховища дніпровського каскаду, природні та технічні водойми, а також Азовське море і лимани Чорного моря в 1998 р. було вселено 63,5 млн. особин різновікової молоді цінних видів риб (товстолобика, осетрових, форелі та ін.)⁷.

Та, на жаль, реалізація екологічної програми оздоровлення Дніпра, як і багатьох інших, натикалася на чисельні труднощі, передусім фінансові. Аналіз екологічної ситуації свідчив, що, незважаючи на значний спад виробництва, забруднення навколишнього середовища в басейні Дніпра в 1998 р. було досить високим, навіть з урахуванням зменшення за останні роки валових об'ємів

скидів стічних вод. Великого антропогенного впливу зазнавали майже всі річки і водосховища. У 1998 р. на 32 водних об'єктах відмічено 430 випадків значного забруднення поверхневих вод по десятих інгредієнтах (у 1997 р. – 411 випадків)⁸. Найбільше біогенне забруднення з усіх водосховищ каскаду в 1998 р. було відмічено в Київському і Кременчуцькому водосховищах, найменше – в Дніпровському водосховищі. Дніпровська вода перед подачею споживачеві потребувала додаткової очистки – фільтрації, коагуляції, знезаражування.

Міжнародне співробітництво як на рівні державних, так і громадських організацій є однією з умов успішності дій та заходів по захисту природи, зокрема водних ресурсів. Міжнародна фінансова й технічна допомога мали позитивне значення для реалізації міжнародних проектів в галузі контролю й поліпшення стану гідросфери. Важлива роль належить Програмі технічної допомоги Канади «Розвиток управління навколишнім середовищем в Україні (район басейну Дніпра)» у розмірі понад 5 млн. доларів. Таке співробітництво двох країн мало позитивні результати. Оскільки 75 % річок України транскордонні, вони є важливою сферою регіонального співробітництва. З 1998 р. Україна отримує допомогу від Європейського Союзу за програмою ТАСІС для басейну Дунаю. У 1998 р. розпочався міжнародний проект з налагодження транскордонного моніторингу Західного Бугу та річок Лоториця і Уж, учасниками якого є Україна, Білорусь, Польща та Словаччина. На розгляд ТАСІС було подано проект налагодження моніторингу та оцінки водних ресурсів басейну р. Сіверський Донець, ці проекти спрямовані на покращення моніторингу, на зменшення забруднення й поліпшення екосистеми цих річок.

У 2000 р. на розгляд уряду України були подані документи, у яких містилися розроблені фахівцями-екологами заходи щодо оздоровлення екологічного стану басейнів Азовського та Чорного морів. У 2000 р. відновилася робота за програмами поліпшення екологічного стану басейну ріки Сіверський Донець та екологічного оздоровлення басейну ріки Дністра. На початку 2004 р. парламенти України та Росії ратифікували договори про українсько-російський кордон і про співробітництво з використання Азовського моря і Керченської протоки, зокрема було закріплено за акваторією статус внутрішніх вод обох держав, визначена необхідність збереження акваторії як цілісного господарського й природного комплексу, що використовується в інтересах Росії та України⁹.

24 листопада 2005 р. у м. Стамбул (Туреччина) відбулося засідання керівного Комітету Проекту ПРООН-ГЕФ (Глобальної екологічної фундації) «Відновлення екосистеми Чорного моря», в якому від України брали участь представники й експерти Міністерства охорони навколишнього природного середовища. На зустрічі були присутні делегації Болгарії, Грузії, Росії, Румунії, Туреччини, України, представники ПРООН, Європейського Союзу та деяких інших організацій, були винесені на обговорення питання про хід впровадження проекту структури Чорноморської комісії, сплати країнами-учасницями членських внесків. Серед заходів було заплановано розробити новий транскордонний

діагностичний аналіз регіону; завершити нову редакцію Протоколу про наземні джерела забруднення та проекту про регулювання рибальства на Чорному морі та ін. Учасники засідання наголосили на необхідності подальшого розвитку співпраці країн Чорноморського регіону.

Одним з пріоритетних напрямків природоохоронної роботи є реалізація комплексу заходів щодо поліпшення якості питної води. Починаючи з 1995 р. скид забруднювальних речовин у поверхневі водні об'єкти України щорічно зменшувався, хоча й залишався високим за абсолютними показниками. У 1998 р. було скинуто забруднювальних речовин 3249,3 тис. т, що на 18 тис. т менше порівняно з 1997 р. У 1998 р. загальна потужність очисних споруд у порівнянні з 1997 р. зросла на 12 млн. куб. м і становила 8284 млн. куб. м. У системі централізованого водопостачання в 1998 р. не відповідало державним нормативам «Питна вода» за санітарно-гігієнічними показниками 12,5 % досліджених проб. Найбільший відсоток відхилень у системах централізованого водопостачання за санітарно-хімічними показниками відмічався в Дніпропетровській, Донецькій, Луганській та Запорізькій областях; за бактеріологічними показниками – у Тернопільській, Миколаївській, Донецькій, Закарпатській та Запорізькій областях.

Залишався вкрай незадовільним стан водопровідних мереж. Найгіршим був стан водопостачання сільського населення в зв'язку з хімічним та бактеріальним забрудненням переважної більшості місцевих водних джерел. Послугами централізованого господарсько-питного водопостачання користується п'ята частина сіл в Україні. Кожна дев'ята проба питної води з сільських водопроводів та кожна четверта проба із джерел децентралізованого водопостачання не відповідали у 1998 р. гігієнічним вимогам за бактеріологічними показниками. В деяких областях України (головним чином, на Півдні) діяли 22 групові водопроводи, а решта сільського населення брала воду з колодязів та індивідуальних свердловин, які часто перебували у незадовільному санітарно-гігієнічному стані.

Одним з напрямків є будівництво нових та реконструкція діючих потужностей комунальних очисних водопровідних і каналізаційних споруд. За даними Держкомітету з будівництва й архітектури України 20 % водопровідних мереж у різних регіонах знаходилися в аварійному стані. У 2000 р. 356 млн. грн. бюджетних коштів було спрямовано на ремонт системи водозабезпечення і каналізації в регіонах. Однак цього ще недостатньо для розв'язання всіх завдань. Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) ухвалив рішення про надання кредиту на оновлення водопровідної та каналізаційної мережі у Запоріжжі, Львові та Севастополі¹⁰.

Позитивний досвід роботи щодо поліпшення якості питної води був накопичений у столиці, де міська влада прийняла до виконання Програму поліпшення якості питної води та оздоровлення навколишнього середовища Києва. Одним із шляхів поліпшення забезпечення населення якісною питною водою стало

стрімке будівництво бюветних комплексів з артезіанською водою (як додаток до централізованого водопостачання). Кияни із задоволенням почали користуватися бюветами як джерелами якісної питної води: у 1998 р. було налагоджено функціонування 76 бюветів у різних районах, а на початку 2001 р. – вже 121. На середину 2006 р. кількість бюветів у місті становила 205, хоча й виникали проблеми із неекономним використанням води, із заміною насосів, іншого інженерно-технічного устаткування. У Києві до реалізації заходів Програми було залучено широке коло фахівців, науково-технічних працівників, спеціалістів комунальних служб, будівельників, інших спеціалістів, що спрямовували свої зусилля на покращання якості питної води, підвищення ступеня очищення стоків. У 1998 р. 6 млн. грн. цільових інвестицій було спрямовано на придбання нового устаткування по обробці осадків стічних вод, використання якого дає можливість підвищити якість і надійність функціонування систем водопостачання і водовідведення столиці.

У жовтні 2004 р. у Києві за ініціативою ряду громадських екологічних організацій (зокрема, «Мама-86») були проведені громадські слухання «Питна вода в Україні», спрямовані на посилення уваги до цієї гострої проблеми не лише населення, але, передовсім, відповідних міністерств і відомств, органів місцевої влади.

Загалом на території країни, за даними Національної доповіді «Про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2002 році», хоча обсяги використання води мали щорічну тенденцію до зменшення, проте ступінь антропогенного тиску на водно-ресурсний потенціал залишався високим (майже на рівні 1990 р). Протягом 2002 р. у водойми України було скинуто 2,9 млрд. куб. м забруднених стоків, а частка забруднених зворотних вод у загальному водовідведенні зросла у 1,8 рази: від 16 % у 1990 р. до 29 % у 2002 р. Основними причинами скиду забруднених стоків без очищення були: нестача у багатьох населених пунктах централізованого водовідведення, незадовільне функціонування очисних споруд та зменшення їх потужності (порівняно з 1990 р. – на 7,2 % а з 2001 р. – на 3,1 %). До того ж негативний вплив на якість очищення зворотних вод і на екологічний стан водних ресурсів мали аварійні ситуації на очисних спорудах, зношеність та несвоєчасна заміна обладнання. Серед регіонів країни значного техногенного навантаження у 2002 р. зазнали водні об'єкти у Миколаївській (частка забруднених зворотних вод у загальному водовідведенні становила 73 %), Луганській (63 %), Кіровоградській (62 %), Івано-Франківській (58 %), Житомирській (57 %) та Одеській (51 %) областях¹¹.

У 2002 р. за галузями економіки основними водоспоживачами залишалися підприємства електроенергетики (використано 35 % води від загальних обсягів), житлово-комунального (24 %) та сільського господарства (20 %), а також металургії (14 %); саме від підприємств цих галузей потрапляла найбільша кількість забруднених стоків. Речовини, якими найчастіше забруднювались водні ресурси країни, як і раніше, були – сухі рештки, сульфати, хлориди,

нітрати, завислі речовини, натрій, кальцій, амонійний азот, фосфати, магній, нітрити), нафтопродукти, тощо (на жаль, такі речовини обчислювалися у десятки й тисячі тонн).

За даними обстежень, проведеними Міністерством охорони здоров'я України у 2001–2002 роках, кожна сьома із обстежених проб води, взятої із системи господарсько-питного постачання, не відповідала санітарно-гігієнічним вимогам на санітарно-хімічні показники та кожна тринадцята – на мікробіологічні (у 2001 р. – кожна дванадцята). У 2002 р. майже у кожній шостій пробі води, взятій із водойм у місцях водокористування населення, як і у 2001 р., фіксувалася невідповідність гігієнічним вимогам. У 2002 р. за проведеними спостереженнями Державної гідрометслужби майже всі водні об'єкти країни зазнавали сильного антропогенного тиску і, як наслідок, були суттєво забрудненими, у задовільному стані знаходилися лише річки Карпат і гірського Криму. Найчастіше випадки високих забруднень були зафіксовані у річках басейнів Західного Бугу, Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Дніпра, Сіверського Дінця, річках Приазов'я.

Розглянемо хід виконання Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води у 2004 році. Спостереження за станом забруднення поверхневих вод в басейні Дніпра по гідрохімічних показниках у 2004 р. проводились мережею Державної гідрометслужби на 39 річках, 6 водосховищах, у 80 пунктах. Державним комітетом водного господарства проводились гідрохімічні та радіологічні спостереження в басейні р. Дніпро на території 15 областей, а також Міністерством охорони природи, Міністерством охорони здоров'я здійснювались обстеження відповідно до компетенції. Облік використання водних ресурсів показав, що у 2004 р. з басейну Дніпра було забрано 8460 млн. куб. м води, що становило 58 % від загального забору води по Україні, що на 1014 млн. куб. м (або на 11 %) менше, ніж у 2003 р. У цілому по басейну Дніпра використання води на різні потреби у 2004 р. становило 6390 млн. куб. м і мало тенденцію до зменшення на госпитні потреби – на 105 млн. куб. м, на виробничі потреби – на 379 млн. куб. м та на зрошення – на 316 млн. куб. м. Однак у деяких областях спостерігалось збільшення забору води – у Кіровоградській та Сумській областях, де використали більше води на виробничі потреби. Значними були втрати води при транспортуванні – 16 % від забраної.

У 2004 р. скидання у водні об'єкти басейну р. Дніпро здійснювали 830 водокористувачів, з них 458 скинули забруднені стічні води в обсягах – 1750 млн. куб. м (у тому числі без очистки – 497 млн. куб. м та недостатньо очищених – 1253 млн. куб. м). Найбільше забруднення вод скинуто водокористувачами Дніпропетровської та Запорізької областей та м. Києва. У 2004 р. найбільше забруднення стічних вод надійшло від промислових підприємств – 770 млн. куб. м (головним чином від підприємств чорної металургії – 407 млн. куб. м і атомних електростанцій – 172 млн. куб. м) та об'єктів житлово-

комунального господарства – 1037 млн. куб. м. Найбільшими забруднювачами басейну Дніпра у 2004 р. були підприємства: «Київводоканал»; Водоканал м. Дніпропетровськ; Запорізька АЕС; Металургійний завод ім. Дзержинського; Водоканал м. Запоріжжя; Металургійний завод ім. Петровського; Металургійний комбінат «Запоріжсталь»; Комбінат «Криворіжсталь»¹².

Радіаційний стан водних об'єктів басейну Дніпра у 2004 р., визначався переважно зливом радіонуклідів із забруднених водозборів. У 2004 р. максимальні та середньорічні концентрації радіонуклідів у воді р. Прип'ять у створі м. Чорнобиля були одними з найменших після аварії на ЧАЕС. У каскаді дніпровських водосховищ під впливом різних природних факторів відбувалася трансформація стоку забруднених вод і поступове зменшення концентрації радіонуклідів по довжині каскаду. У 2004 р. вміст радіонуклідів у дніпровських водосховищах був близьким до значень 2003 р. і одним з найменших за післяаварійний період. Загалом у 2004 р. концентрації стронцію-90 та цезію-137 у контрольованих водних об'єктах України були набагато меншими допустимих для радіонуклідів рівнів, встановлених «Нормами радіаційної безпеки України (НРБУ-97)».

Усього за 2004 р. по річках басейну Дніпра було відмічено 133 випадки високого забруднення (ВЗ), здебільшого по сполуках важких металів. Усього по каскаду дніпровських водосховищ відмічено 37 випадків високого забруднення (ВЗ), усі випадки високого забруднення були по важких металах, кількість їх у воді Кременчуцького, Дніпродзержинського та Каховського водосховищ була найбільша.

Яким було фінансування природоохоронних заходів в басейні Дніпра у 2004 р.? Фінансування екологічних заходів в басейні Дніпра здійснювалося за рахунок державного і місцевих бюджетів, власних коштів господарських установ усіх форм власності та інших джерел. Останніми роком помітною ставала тенденція до збільшення фінансування, і у 2004 р. воно зросло до таких показників: за рахунок державного бюджету – 120,7 млн. грн. (у 2003 р. – 52,849 млн. грн.); місцевих бюджетів – 126,9 млн. грн. (у 2003 р. – 88,967 млн. грн.); інших джерел фінансування – 145,0 млн. грн. (у 2003 р. – 93,555 млн. грн.)¹³.

У рамках здійснення Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра у 2004 р. реалізовувались 23 природоохоронні заходи (головним чином з будівництва очисних споруд у населених пунктах 16 областей басейну Дніпра), зокрема, у 2004 р. закінчено будівництво ряду об'єктів. У Житомирській області завершено капітальний ремонт очисних споруд Миропільської паперової фабрики; будівництво очисних споруд для Малинського медичного об'єднання; капітальний ремонт насосної станції Коростенської міськлікарні. У Запорізькій області завершено реконструкцію очисних споруд лівобережної частини м. Запоріжжя та берегоукріплення в районі житлового масиву Павло-Кічкас. На Кіровоградщині у 2004 р. завершено роботи з берегоукріплення Кременчуцького водосховища в с. В.Андрусівка Світловодського району. У Львівській області

завершено роботи по розчистці р. Острівка для захисту від підтоплення смт. Лопатин Радехівського району. У Тернопільській області завершено роботи з розчистки і поглиблення русла р. Кутянка в с. Андрушівка Шумського району та р. Збруч і р. Самець в смт. Підволочиськ. На Харківщині завершено реконструкцію мулових майданчиків очисних споруд в м. Краснограді, реконструкцію мереж водопостачання в с. Мартова Печенізького району та смт. Близнюки. У Херсонській області у 2004 р. завершено берегоукріплення Каховського водосховища с. Каїри Горностаївського району. На Хмельниччині проведено реконструкцію очисних споруд на Понінківському картонно-паперовому комбінаті, завершено реконструкцію очисних споруд у м. Славута. У Черкаській області відповідно до програми у 2004 р. завершено будівництво станції біологічної очистки стічних вод в смт. Цибулів, а також будівництво станції очисних стічних вод у районних лікарнях м. Категоринопіль та м. Монастирище. У м. Києві, зокрема, здійснено благоустрій та очищення Совських ставків. Здійснювалися й інші природоохоронні заходи у рамках Національної програми поліпшення екологічного стану р. Дніпро.

Складною залишалася ситуація із забезпеченням сільського населення питною водою. У 2002 р. мешканці 420 українських сіл користувалися тільки привізною водою, ще у 800 селах використовували привізну воду поряд з іншими джерелами водопостачання, більшість селян вживали воду з місцевих джерел – шахтних та мілкотрубних колодязів, копанок тощо. Проте аграрним господарствам бракувало коштів на придбання необхідного обладнання для спорудження водогонів.

В Україні не менш важливу роль у забезпеченні водою населення, окрім вод поверхневого стоку, відіграють і підземні води, хоча їх запаси розподілені нерівномірно. Якісні показники підземних вод були в цілому вищі, однак мали місце регіони, де спостерігалось забруднення підземних водних горизонтів стоками промислових підприємств, мінеральними добривами і засобами захисту рослин при порушенні технології внесення їх в ґрунт і умов зберігання, стоками від тваринницьких ферм, тощо. Негативно впливали на якість підземних вод робота гірничорудних підприємств, а також фільтруючі накопичувачі.

В останнє десятиліття як наслідок загострення екологічних проблем та нерациональної водогосподарської діяльності стали прояви процесів підтоплення у деяких населених пунктах, що зменшує сейсмічну стійкість територій, перешкоджає веденню сільського господарства, загрожує безпеці проживання населення, завдає матеріальних збитків господарствам. Усього у 2001 р. кількість міст та селищ зі сталими проявами процесів підтоплення становила 541, головним чином у областях степової та лісостепової зони (Дніпропетровській, Одеській, Донецькій, Луганській, Херсонській, Чернівецькій, Полтавській та Харківській) – та у зоні надмірного зволоження (на Житомирщині та на Закарпатті). У лютому – березні 2005 р. мали місце підтоплення приватних

ділянок та садиб у Херсонській, Запорізькій, Миколаївській та Дніпропетровській областях, загальною кількістю 2400¹⁴.

Окрім того, великими були витрати і невраховані витрати води (понад 12 %), що зумовлювалося відсутністю поквартирного обліку споживання води у житловому фонді (в Україні середньодобове водоспоживання на одного міського мешканця у 1999 р. становило 332 літра на людину, а у містах Європи – 100–200 літрів на людину). У 1999 р. 29 міст і понад 500 селищ міського типу не мали централізованих систем каналізації, майже у 200 міських населених пунктах очисні каналізаційні споруди працювали неефективно.

Проте недосконалість водного законодавства щодо державного контролю за використанням та охороною вод і відсутність важелів впливу на порушників водного законодавства ускладнювало забезпечення якісною водою населення та галузей економіки. Водні ресурси використовувалися нераціонально, продовжувалося їх забруднення та виснаження. Існуючі очисні споруди працювали неефективно, почастишали аварійні скиди забруднених зворотних вод. Зростала диспропорція між потужностями водопостачання та водовідведення. За даними Державного комітету з водного господарства України, за необхідне було запровадити басейновий принцип управління водними ресурсами, удосконалити економічний механізм регулювання водних відносин, створити єдину інформаційну систему моніторингу вод, користування землями водного фонду, тощо. Треба чистити річки, зберігати водні ресурси для майбутніх поколінь.

«Вода для життя» – таким було гасло екологічної акції по Дніпру, проведеної в липні 1994 р. міжнародною природоохоронною організацією Грінпіс спільно із своїм українським відділенням. Всесвітньо відоме судно «Мобі Дік» із інтернаціональним екіпажем, що складався з представників організацій «зелених» США, Нової Зеландії, Колумбії, Іспанії та Англії, під прапором Грінпісу разом із українськими активістами спрямувало еколого-захисний десант по річці Дніпро, зробивши зупинки у найбільш забруднених прибережних містах – Херсоні, Запоріжжі, Дніпропетровську, Черкасах, Кременчуці, Києві. Мета акції «Вода для життя» – привернути увагу громадськості та державних органів України до потреб захисту навколишнього середовища і, насамперед, врятування Дніпра як однієї з найбільших водних артерій Європи. Адже, впадаючи в Чорне море, ця ріка відчутно впливає й на екологію багатьох інших країн. Тому оздоровлення басейну Дніпра, екологічне очищення його вод, особливо після аварії на ЧАЕС, розташованій поблизу Дніпра, стало проблемою не лише для України, але й для Європи. На кораблі «Мобі Дік» були влаштовані дні «відчинених дверей», коли мешканці Києва та інших придніпровських портів знайомилися з сумною статистикою про порушення природоохоронного законодавства в Україні, зі шкідливими для здоров'я населення наслідками забруднення довкілля. За час перебування «Мобі Діку» в Україні влітку 1994 р. десятки тисяч жителів поставили свої підписи у відозві на підтримку акції «Вода для життя»¹⁵.

З метою співпраці урядових і неурядових природоохоронних організацій при Міністерстві екології та природних ресурсів України була створена та діяла Громадська Рада, до складу якої увійшли представники зареєстрованих Міністром України громадських екологічних організацій національного рівня. Громадська Рада бере участь у розробці багатьох питань, зокрема, пов'язаних з екологічною експертизою значних проєктованих та діючих об'єктів (зокрема, Ташлицької ГАЕС у 1998 р.), у процесі прийняття рішень при розв'язанні екологічних проблем збереження довкілля та відтворення природних ресурсів. Позитивну роль у розвитку екологічної свідомості населення відіграють масові природоохоронні заходи – «Жива вода», «Ріки мого дитинства», «Джерело» та ін.

У червні 1999 р. у Лондоні на III Європейській конференції міністрів екології та охорони здоров'я 35 країн Європи, у тому числі й Україна, підписали Протокол з проблем води та здоров'я, беручи зобов'язання оберігати своїх громадян від захворювань, пов'язаних із забрудненням води, захищати водні ресурси і розробити програму усунення небезпечних ситуацій.

У березні 2000 р. у м. Гаага (Нідерланди) відбувався Всесвітній водний форум, під час роботи якого тисячі людей у 140 країнах проводили різноманітні акції, закликаючи свої уряди до більш ефективного управління водними ресурсами. Результатом спільних зусиль учасників конференції та громадськості стало підписання Декларації з питань безпеки води у XXI столітті. Українська делегація брала активну участь у роботі Всесвітнього водного форуму.

З огляду на важливість води у житті населення планети Організацією Об'єднаних Націй 22 березня було проголошено Всесвітнім днем охорони водних ресурсів, а 2003 рік – роком води. Дефіцит чистої питної води є однією з найгостріших проблем для багатьох регіонів земної кулі, адже на планеті понад 1 мільярд мешканців п'ють воду, непридатну для споживання. За даними ООН, прогнозується, що до 2025 р. ця цифра збільшиться ще на 900 тисяч осіб. Метою акції ООН стало нагадування про те, що світові запаси прісної води є незначними (більша частина прісної води – 97 % – перебуває у льодовиках), а лише 3 % становлять озера та річки – ця вода є придатною для споживання, її гостра нестача вочевидь.

Таким чином, проблеми збереження водних ресурсів, поліпшення стану річок, проблеми раціонального використання й ефективного управління водними ресурсами для України є важливими, і робота в цьому напрямку має бути продовжена, адже на всій нашій планеті вода та її запаси зовсім не є безмежними та невичерпними.

¹ Поточний архів Міністерства охорони навколишнього природного середовища України (далі – ПА Мінприроди України). Виступ міністра Ю.Щербака на Конференції ООН «Навколишнє середовище і розвиток» (м. Ріо-де-Жанейро, 1992 р.).

² *Новости // Труд.* – 2006. – 23 марта.

-
- ³ ПА Мінприроди України. Національна доповідь «Про стан навколишнього природного середовища в Україні у 1998 році». – С.75; Там само. Звіти міністерства про роботу в 1991, 1992, 1993 рр.
- ⁴ *Панченко П.П., Славов В.П., Шмарчук В.А.* Аграрна історія України. – К., 1996. – С.396–400.
- ⁵ ПА Мінприроди України. Звернення колегії Міністерства до Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України про невідкладні заходи по оздоровленню екологічного становища в басейні Дніпра (1991 р.).
- ⁶ Оздоровимо Дніпро за 13 років // Урядовий кур'єр. – 1997. – 3–16 січня.
- ⁷ ПА Мінприроди України. Національна доповідь «Про стан навколишнього природного середовища в Україні у 1998 році». – С.50.
- ⁸ Там само. – С.75.
- ⁹ Труд. – 2004. – 7 мая.
- ¹⁰ ПА Мінприроди України. Національна доповідь «Про стан навколишнього природного середовища в Україні у 1998 році». – С.18, 19–21; Водопроводи Украины в критическом состоянии // Труд. – 2000. – 31 августа.
- ¹¹ ПА Мінприроди України. Національна доповідь «Про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2002 році». – С.3.
- ¹² ПА Мінприроди України. Інформаційна довідка про хід виконання Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води у 2004 році. – С.2.
- ¹³ Там само. – С.9.
- ¹⁴ Голос України. – 2005. – 22 березня.
- ¹⁵ «Мобі Дік» допомагає Україні // Вісті з України. – 1994. – № 32, 3 серпня. – С.12; ПА Мінприроди України. Національна доповідь «Про стан навколишнього природного середовища в Україні в 1998 році». – С.135–137; Там само. Національна доповідь «Про стан навколишнього природного середовища в Україні в 2002 році». – С.161.